čeština doma a ve světě

ROČNÍK VIII

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(technické zpracování Drahomíra Marešová)
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, Naďa Bayerová, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček, Alexandr Stich,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK:
ROBERT ADAM (výkonný redaktor), Ivana Bozděchová, Dagmar Čapková,
Jiří Homoláč, Eva Hošnová, † Hana Hrdličková, Andrea Hudáková,
Radomila Kotková, ONDŘEJ KOUPIL (redaktor čísla), Karel Kučera,
Alena Macurová, Petr Mareš, Iva Nebeská, Jiří Rejzek,
Lucie Římalová,Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor), Irena Vaňková

Grafické zpracování
Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: (02) 216 19 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 30 Kč

Objednávky vyřizuje ediční oddělení FF UK,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. (02) 216 19 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

Odvrácená tvář habsburských jazykových zákonů v Čechách

1. Úvod

Tato studie pojednává o problémech jazykového kontaktu mezi německy a česky mluvícím etnikem v českých zemích na příkladě jazykové situace v etnicky smíšené oblasti západočeského města Plzeň. Soustředili jsme se přitom na období od nástupu Marie Terezie na trůn 20. října 1740 až do vzniku samostatné Československé republiky 28. října 1918. Toto období je významné a zajímavé jednak z důvodů rostoucího vlivu jednotlivých národních jazyků a nahrazení latiny jako nadnárodního jazyka němčinou, jednak i kvůli stupňující se nacionalizaci jednotlivých etnik. Z pochopení těchto jazykověpolitických souvislostí vyplývají i možné závěry pro jazykověpolitické problémy současné Evropy.

Dosavadní stav poznatků o habsburské monarchii nám dává možnost rozsáhle představit vnější podmínky jazykového kontaktu mezi jednotlivými etniky. Soužití nebo častěji paralelní existence němčiny a češtiny v českých zemích se ne vždy řídily rostoucí reglementací užívání jazyků. Rozpor mezi skutečným užíváním obou jazyků v kontaktní situaci a jazykovými zákony byl dosud jen zřídka předmětem výzkumů.

V centru našeho zájmu o diglosii v Plzni se přitom nachází školství. Právě otázka zřizování českých škol v obcích, kde byla německá většina, popř. německá správa, podle ustanovení státního základního zákona č. 142 z r. 1867 a říšského zákona č. 62 z r. 1869, vyvolala v plzeňském regionu stejně jako na jiných místech opakovaně napětí na nejrůznějších úrovních.

2. Proč zrovna Plzeň?

V 19. století byla Plzeň bez pochyby jedním z největších center česko-německého jazykového kontaktu.

Jazyk je v obou okresech [Plzeňském a Prachatickém] směrem k Bavorsku německý a směrem do středu země zase více český. (Kausch 1794: 226; něm. texty i dále přel. autor)

V tomto kraji německá a česká řeč panují; předc ale několik okolí v něm se nachází, kde lidé toliko jedinou českou řečí mluví. (Dlabač 1818: 333)

V Plzni jest většina obyvatelstva česká, ale západně od města začíná četná lidnatost německá [.]. (Šafránek 1898: 82)

Město leží na hranici smíšeného jazykového území. Hodinu cesty od města leží první převážně německá vesnice Litice. (Woerl 1911: 8)

Tehdejší druhé největší město Čech bylo přitom nejen hlavním městem velkého správního okresu s převážně německy mluvícím obyvatelstvem na západě a téměř jen česky mluvícím obyvatelstvem na východě. Plzeň byla také oblíbeným městem lázeňským.

Úmrtnost je zde oproti jiným místům nápadně nižší, obzvláště ale ve srovnání s hlavním městem a městy u rybníků, močálů či jinak nepříznivě ležícími – století starci nikdy nevymřou! (Kopetzký 1834: 7)

Plzeň tehdy představovala tradiční vzdělávací centrum pro obě etnické skupiny.

Tato veliká plzenských obyvatelů láska k učenosti až podnes tam trvá. Neboť před několika léty nejednom latinské menší školy, ale i mudrcká umění tam usadili, a k vyvedení toho dobrého umyslu kněží řádu premonštrátského z teplské kanonie dožádali, aby jak plzenskou mládež, tak i jiné tam přichozi v obojím vyučovali, a tou cestou ji do chrámu všech umění uvádějíce, jak církvi Boží, tak i přemilé naší vlasti užitečné oudy vychovali. (Dlabač 1818: 344).

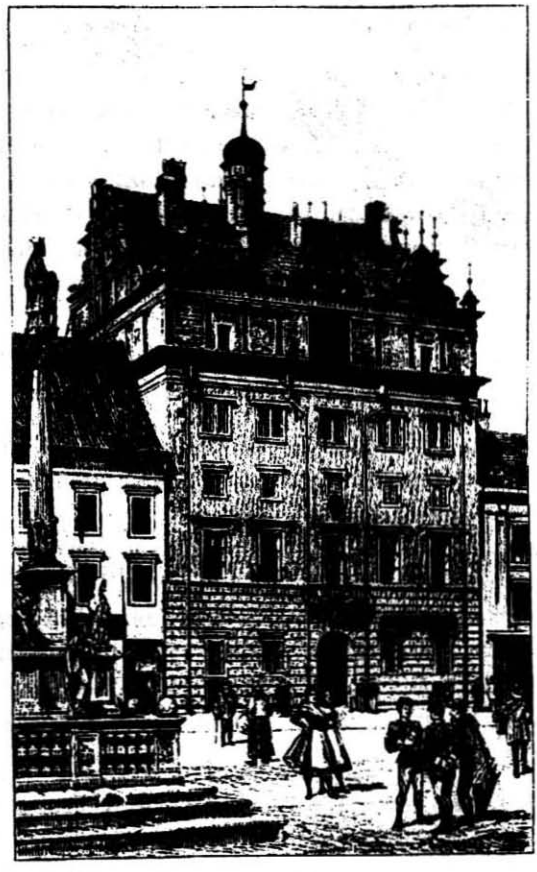
Upokojena je v Plzni otcovská úzkostlivost, neboť se zde nacházejí i vyšší školní ústavy. [...]. Mezi mnohé plzeňské přednosti patří zde sídlící školy, a to jak kvůli počtu, tak i v první řadě kvůli své kvalitě. Dobrá pověst, které se právem těší, je v průběhu dlouhých let tak upevněna a tak obecně rozšířena a uznána, že se sem hlásí žáci z celých Čech, ba dokonce i z jiných zemí. (Kopetzký 1834: 5-8).

V městě samém nikdy neexistovala německy mluvící většina. Naopak, ve skutečnosti připadalo během celého 19. stol. až do počátků 20. stol. na jednoho Plzeňana, jehož mateřským jazykem byla němčina, pět obyvatel, jejichž mateřštinou byla čeština. Přesto bylo obyvatelstvo města kolem poloviny 19. stol. z větší části dvojjazyčné. Pro česky mluvící obyvatele (i přes jasnou početní převahu) byla důkladná znalost němčiny nutná, aby společensky a hospodářsky uspěli. Němčina byla nejen dominantním jazykem habsburské monarchie, nýbrž i řečí, v níž probíhal styk v regionech západně od Plzně a v sousedním Bavorsku. Německy mluvící menšina zase uznala nutnost učit se češtinu s ohledem na

česky hovořící většinu ve městě. Kromě toho byla čeština komunikačním prostředkem v oblasti východně od města a nezanedbatelnou výhodou, jestliže se někdo chtěl stát v Čechách úředníkem.

3. Metodologický rámec

K znázornění následků jazykových zákonů a nařízení, které měly často i politický vliv na užívání a význam sociálně slabších jazyků, jsme použili koncept diglosie navržený Charlesem A. Fergusonem (1959). Ukázalo se, že jeho myšlenky lze využít i pro výzkum historických diglosijních situací. Vzhledem k tomu, že v našem případě ale není možno použít k získání dat jinak obvyklé přímé dotazování, využívá *historická sociolingvistika* historicky

Plzeňská radnice na sklonku 19. století.

doložených jazykových dokumentací, aby umožnila napodobení skutečného rozdělení užívání jazyka v různých kontextech v daném území. V našem případě sestával získaný soubor dat jednak z jazykových zákonů, nařízení a předpisů, jednak z materiálů, jako jsou gramatiky, učebnice, čítanky, slovníky, jazykovědidaktické spisy apod., a dále z podkladů, které dokumentují tehdejší jazykovou skutečnost (školní zprávy, ročenky, zprávy o absolventech, výroční spisy, komunální statistiky atd.). To nám podalo informaci jak o tom, co „zamýšlel" zákon, tak o skutečné jazykové situaci. Ukázaly se i potenciální konflikty diglosijní kontaktní situace.

Tendence ke společenskému bilingvismu v Plzni vyvolává následující otázky: Jak byla v této době reflektována diglosie v jurisdikci, správě a speciálně v oblasti vzdělání? Jak vypadalo funkční rozdělení jazyků a jaký vliv mělo toto rozdělení na tvorbu zákonů?

Chceme-li analyzovat diglosii v Plzni, musíme také brát ohled na externí podmínky zákonodárství v habsburské monarchii. Neboť soužití – a ještě častěji sousedství – češtiny a němčiny v českých zemích se ne vždy řídilo množícími se zákony o používání jazyka. Proto je nutno položit si ještě tyto otázky: Jaké bylo skutečné funkční rozdělení obou jazyků, zvláště ve školách, v porovnání s tím, co „zamýšlel" zákon? Setkalo se toto jazykové uspořádání s odporem u lokálních úřadů a institucí nebo i u místního obyvatelstva?

4. Koncepce jazykových poměrů – jazyková politika a české školství v 19. století

Když se v roce 1740 Marie Terezie stala následnicí Karla VI., hovořila v Čechách většina obyvatelstva sice česky, ale čeština ustoupila oproti němčině znatelně do pozadí jako spisovný a vzdělávací jazyk a jako jazyk soudnictví a veřejné správy, a to v důsledku vnitropolitických převratů sociálního, kulturního a náboženského charakteru. Přesto se Marie Terezie držela rovnosti češtiny a němčiny, jak byla pro Čechy a Moravu zaručena ve zřízení zemském z r. 1627, pokud to bylo v souladu s úsilím o správní sjednocení říše. Nejenže chránila ústavní práva češtiny, ale sama se pokoušela dopomoci myšlenkám osvícenství, zvláště v oblasti školství, tj. vyučování v mateřském jazyce.

V první polovině 18. stol. čeština ze škol nezmizela zcela – zůstala zachována ve vesnických vrchnostenských školách i na četných městských školách, gymnáziích a kněžských seminářích jako vyučovací jazyk, popř. jako vyučovaný předmět. Přesto panovnice poznala postupující zúžení sociálních

funkcí češtiny a pokusila se mu zabránit různými opatřeními. Už v r. 1746 zavedla nepovinné vyučování češtiny na Collegiu Theresianu ve Vídni, r. 1752 výuku češtiny ve vídeňskonovoměstském kadetním domě a r. 1754 na Šlechtické vojenské akademii ve Vídni. Dále doporučila jezuitům a piaristům reskriptem z r. 1747 dopřát českému jazyku více prostoru v učebním plánu. Úspěch těchto snah byl ale nevelký. Již v r. 1763 si Marie Terezie stěžovala v reskriptu nově zřízeným guberniím Čechy a Moravy na pokles znalosti češtiny u úředníků všech stupňů, pročež považovala za nutné „tento silně upadající jazyk opět pozvednout". 7. září bylo na její pokyn nařízeno, aby v Praze „byl také ve školách na Malé Straně zaveden český jazyk a jeho vyučování bylo posíleno".

Po porážce v sedmileté válce se zřetelně projevil obrat ve školské a jazykové politice. Podobně jako její protivník Bedřich Veliký, který po získání slezské provincie hned podporoval německé školství na úkor polského, aby tak upevnil a zeštíhlil státní správu, nařídila Marie Terezie opakovaně (1765, 1770 a 1771), aby bylo dbáno na rozšíření němčiny v českých dědičných zemích a aby byli zaměstnáváni pouze učitelé se znalostí němčiny.

Roku 1774 nabyl platnosti *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech c. k. zemích*, vypracovaný J. I. Felbigerem. Podle tohoto plánu měla vzniknout v každém větším městě, popř. v každém okrese hlavní škola, v každé farnosti triviální škola a v každém zemském hlavním městě normální škola, podle jejíž úrovně se měly orientovat ostatní školy. Pokud se týká vyučovacího jazyka, nesmíme brát název „německé školy" doslova, nýbrž je třeba ho vidět jako protiklad ke školám latinským. Nejednalo se zde o první náznaky vědomé politiky germanizace. Naopak právě v této době došlo ke krátkému vzestupu elementárního vyučování v českém jazyce, neboť poprvé existovaly české školní učebnice pro učitele na triviálních školách, zpočátku i na gymnáziích, které vytvořily základy pro nové národní vzdělávání.

Němčině se měli žáci učit až po dostatečném zvládnutí mateřského jazyka, nicméně byla určena jako vyučovací jazyk na normálních a hlavních školách nejpozději od třetí třídy. Obvykle bylo záměrem pedagogů, aby se děti seznámily s němčinou co nejdříve, neboť lepší znalosti němčiny u žáků znamenaly větší uznání u nadřízených orgánů.

Horší to bylo s češtinou na středních a vyšších školách. Čeština byla na českých gymnáziích trpěna jen krátce, neboť r. 1776 přijala Marie Terezie návrhy k reformě *Gymnaziálního řádu*, jež vypracoval piarista Gratian Marx a jež se staly základem úplného poněmčení vyššího školství. Již před přijetím na gymnázium museli žáci prokázat vysvědčením z hlavní či normální školy

dostatečné znalosti němčiny. Poté, co byla výnosem studijní dvorské komise z r. 1779 reformována i poslední gymnázia s výukou češtiny v Praze na Novém Městě, v Kosmonosech a v Plzni, zmizela čeština až do roku 1816 z českých gymnázií úplně.

Vedle již zmíněných škol ve Vídni a Vídeňském Novém Městě byla naopak zahájena výuka češtiny na univerzitě ve Vídni (1775), v Praze (1793) a na Vídeňské c. k. inženýrské akademii (1785). Dále tvořily ostrůvky s českým vyučovacím jazykem již jen biskupské kněžské semináře, pozdější státní generální semináře a katedry pastorální teologie v Praze a Brně. Kromě toho se o dobrovolné vzdělání v češtině ojediněle starali soukromí učitelé a soukromé školy.

Tyto vládní reformy se prosadily teprve po nástupu Josefa II. na trůn (1780). Josef II. sice považoval učitelské stolice cizích jazyků za zbytečné, a proto z finančních důvodů zrušil katedru francouzštiny, italštiny a španělštiny, katedru češtiny však ponechal jako výslovně užitečnou a v mnoha ohledech nutnou. Od poněmčení gymnázií byl již jen krůček k zavedení němčiny jako obecného úředního jazyka, jenž by nahradil všechny ostatní. Na nejnižších školních

Muž z okolí Plzně v typickém oděvu (19. století).

stupních se však nadále vyučovalo v mateřském jazyce. Tato situace ve školství a vzdělávání i přes malé ústupky trvala také za následovníků Josefa II. – Leopolda II. (1790–1792), Františka I. (1792–1835) a Ferdinanda I. (1835–1848) – v podstatě až do roku 1848. Rozdíl byl jen v tom, že po rychlých reformách Josefa II. nastával postupně klid. Univerzity a vyšší školy se řídily utilitárním principem: neměly se zabývat vědami, nýbrž jen vzdělávat pro stát potřebné úředníky, soudce, učitele, lékaře a duchovní.

Opatřením Leopolda II. k decentralizaci školních ústavů a uvolnění dohledu nad univerzitními studii připravil náhlý konec již v r. 1795 jeho následník František II.: ustanovil studijní revizní dvorskou komisi a tím tyto školy znovu podrobil státní kontrole. *Politické zřízení obecných škol v cís. král. dědičných zemích* z r. 1805, které platilo pro obecné školy jen s minimálními úpravami až do r. 1868/69, také neumožňovalo větší rozvoj českého vyučování. Učitelům, popř. duchovním na školách s česky mluvícími dětmi byla podle § 218 dvojjazyčnost pouze doporučena. Vláda sice stále uvažovala o reformách, ale až do roku 1848 je prováděla jen v ojedinělých případech. Němčina byla nadále na školách se slovansky mluvícími dětmi zařazována do vyučování již na co nejnižším stupni, neboť vyučování na středním a vyšším stupni probíhalo německy.

Gymnázia byla vedena převážně církevními řády. Tlak českého gubernia na částečné znovuzavedení češtiny zde měl jen malý úspěch. Studijní dvorská komise proto ve svém dekretu č. 1821 z r. 1816 určila, že gymnázia v pouze českých nebo dvojjazyčných obcích mají česky mluvícím žákům poskytnout vyučování v jejich mateřském jazyce. Také při obsazování politických míst měli při jinak stejných schopnostech dostat přednost absolventi ovládající češtinu. Vzhledem k tomu, že poslední bod tohoto nařízení neměl žádný účinek, vydala dvorská studijní komise v r. 1818 dekret č. 35 045 s podobným obsahem. Čeština však získávala na českých gymnáziích opět svou ztracenou pozici jen jako nepovinný předmět.

Český jazyk tedy v této době v Čechách nebyl skutečně rovnoprávný, navzdory ještě pořád právně závaznému ustanovení zřízení zemského z r. 1627. Od dob Marie Terezie platil při překládání textů zákona pouze německý text jako autentický. Čeština byla chápána jako podřadný prostředek k dorozumění se sedláky či rolníky. Důsledky českého obrození, rostoucí sebevědomí Čechů a jejich literatury, podpora české šlechty, která viděla v patriotismu protiváhu k vídeňské centrální vládě, založení Matice české (1830) – to vše vedlo k sílícímu volání po jazykovém zrovnoprávnění. Brzy bylo vehementně požadováno, aby

se na hlavních školách česká mládež učila německy a stejně tak německá česky. Čeština se také měla stát povinným předmětem na gymnáziích.

Češi byli první, kteří roku 1848 vyjádřili požadavek rovnoprávnosti češtiny ve školách a úřadech, a to 11. března v lázních Svatováclavských: výsledkem byla tzv. první pražská petice císaři Ferdinandovi, která požadovala zákonem uznanou a garantovanou rovnoprávnost obou národů. Odpovědi z Vídně ale nebyly uspokojivé, a tak vznikla 29. března druhá pražská petice. To vedlo 8. dubna k sepsání císařského vlastnoručního listu, ve kterém císař poprvé uznal úplnou rovnoprávnost dvou jazyků a dvou národů a který byl označován slovy Františka Palackého za *Českou chartu*.

Již v § 4 Pillersdorffovy ústavy z r. 1848 byla zaručena nedotknutelnost jazyků všech národů, ale ještě dále šel § 21 kroměřížského návrhu ústavy, jehož formulace měly vejít do pozdějšího státního základního zákona z roku 1867: sliboval ve školách, úřadech a veřejném životě rozsáhlé záruky rovnoprávnosti jazyků, které byly v zemi běžné. Stadionova nebo také oktrojovaná říšská ústava z r. 1849 přiznává v § 5 každému národu neporušitelné právo na zachování a pěstování jazyka.

Velký význam měl pro starorakouské školství *Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku* (1848), zpracovaný Františkem Serafinem Exnerem, a *Nástin organizace gymnázií a reálek v Rakousku* (1849). Předpokládaly vedle demokratizace školství také jeho rozdělení na tři části – obecné školy pro základní vzdělání všech občanů státu, střední školy (humanitní gymnázia a odborné reálky) a konečně univerzity a technické instituty.

Podobně probíhal vývoj v oblasti přislíbené jazykové rovnoprávnosti na školách. Přestože v dubnu 1848 ještě byla rovnost češtiny a němčiny jako vyučovacího jazyka zaručena a v září téhož roku čeština zavedena na českých gymnáziích jako povinný a na německých jako nepovinný předmět, množily se již na začátku neoabsolutismu v letech 1849 a 1850 příznaky odklonu vlády od vážně míněného uskutečnění jazykové rovnoprávnosti. Tak se měla mimo jiné tzv. zkouška k doložení obecného vzdělání konat generálně jen v němčině. Ministerstvo školství zrušilo r. 1851 pro německy mluvící žáky češtinu na všech českých gymnáziích jako povinný předmět, přestože němčina povinným předmětem byla.

K odvolání březnové ústavy – k zachování velmocenského postavení a jednoty monarchie – došlo silvestrovským patentem z r. 1851. A najednou byla řeč už

jen o rovnosti všech občanů před zákonem. Na konci roku 1852 bylo také zastaveno vydávání deseti stejně autentických vydání říšského zákoníku. Překlady byly nyní vydávány pouze v zemských zákonících. Mocenská převaha němčiny ve vrcholné době neoabsolutismu se projevila také v jazykové a školské politice. Elementární vyučování probíhalo v jazyce většiny obce, v některých případech ve dvou převládajících jazycích. Kde začínalo vědecké vzdělání, tam dominovala němčina. Existovala sice gymnázia s českým vyučovacím jazykem, ale němčina musela být povinným předmětem a ve vyšších třídách musela jako vyučovací jazyk převažovat, neboť byla převládajícím jazykem na univerzitách.

Teprve postupně se tato situace opět začala zlepšovat. Thunovo ministerstvo školství vyhlásilo r. 1856 pod tlakem Čechů (a navzdory protestům zástupců českých Němců v parlamentu) češtinu jako obecný povinný předmět na všech gymnáziích s německy mluvícími žáky v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v distriktech Pozsony (Prešporok) a Kassa (Košice). Dále má být při výuce češtiny vyučovacím jazykem až do V. třídy němčina, v VI. třídě pokud možno a v VII. a VIII. třídě vůbec čeština. Jako zadní vrátka pro české Němce ale zůstala velkoryse posuzovaná možnost osvobození od tohoto předmětu ve zvláštních případech a z obzvláště důležitých příčin. Zde je třeba zmínit výnos z r. 1856 týkající se českého jazyka na gymnáziích v Opavě a Těšíně. Čeština zde byla pro německé žáky povinná, jen pokud si to rodiče výslovně přáli.

Po porážkách u Magenty a Solferina, které císařstvím silně otřásly, došlo v jazykové politice vyučování ke korektuře kurzu, i když nenastala žádná radikální změna. Vláda provozovala stále více politiku střídavých koncesí. Heslo rovnoprávnosti bylo znovu opatrně zaktivováno a zároveň měly být zachovány staré ideály: důkladná znalost německého jazyka a neněmeckého mateřského, popř. zemského jazyka.

Čeští poslanci se ale nyní už nechtěli spokojit s pouhými ústupky. Dva týdny před trůnní řečí Františka Josefa (1. května 1861) podali pod vedením Václava Seidla a s odvoláním se na *Českou chartu* žádost o skutečné zrovnoprávnění zemských jazyků v úřadech, která radikálně zahrnovala i vnitřní služební řeč a otázku generální dvojjazyčnosti úředníků. I když s ní Češi neuspěli bezprostředně, přesto se jim podařilo pod vedením školního rady Josefa Wenziga prosadit zakotvení této rovnoprávnosti ve školství v zemském zákoně. Návrh zákona k zavedení rovnoprávnosti obou zemských jazyků v obecných a středních školách, který byl předložen v r. 1864 a v témže roce schválen českým sněmem, byl v r. 1866 císařsky sankcionován jako zemský

zákon č. 1. Zmíněný návrh mimo jiné předpokládal:

§ 1. Oba jazyky zemské v království Českém mají rovné právo ve školách jako jazyky vyučovací.

§ 2. Vyučovací jazyk veřejných škol v Čechách má pravidlem jen jeden z obou zemských jazyků býti.

§ 4. Ve středních školách (gymnasiích a samostatných reálkách) s českým jazykem vyučovacím jest jazyk německý a v týchž německých školách jazyk český povinným předmětem. (Šafránek 1918: 192n.)

Čeští Němci označovali tento zákon jako Sprachenzwangsgesetz („jazykový donucovací zákon") a bojovali proti němu všemi prostředky. Už za dva roky byl tento boj korunován úspěchem. Když se vyrovnáním r. 1867 definitivně prosadil dualismus, došlo pro královské země Cislajtánie zastoupené v říšské radě k zakotvení rovnoprávnosti jednotlivých národů a jejich jazyků v novém státním základním zákonu o obecných právech státních občanů z r. 1867. Z článku 19 tohoto zákona se měla brzy stát *magna charta* starorakouského národnostního práva. Původně byl koncipován pouze jako zákon přislíbený, ale brzy se tento „nejjmenovanější, nejspornější a nejinterpretovanější článek prosincové ústavy" (Stourzh 1985: 9n.) stal díky soudní praxi obou nejvyšších soudů bezprostředně užívaným právem (Burger 1995: 38). Jeho vliv na tehdejší školství byl veliký, neboť v odstavci 2 se jednalo o rovnoprávnost všech v zemi obvyklých jazyků také ve škole, čímž se libovolný jazyk jednoho národa v dané korunní zemi mohl stát jazykem vyučovacím, zároveň ale nesměl být žádný jazyk samotný povýšen k povinnému předmětu.

Odstavec 3 výslovně uvádí, že žádný státní občan nesmí být nucen k naučení se druhému zemskému jazyku. Bral tak jako tzv. Sprachenzwangsverbot („zákaz nucení k jazyku") ohled na zájmy českých Němců, jejichž zástupci požadovali odstranění povinné výuky češtiny na německých gymnáziích Čech a Moravy podle zemského zákona č. 1/1866. Následně byly vydány výnosy ministerstva školství pro české a moravské místodržitelství, které upomínaly provedení článku 19. V českých zemích tak zemským zákonem č. 29/1868 opět pozbyl platnosti inkriminovaný § 4 zemského zákona č. 1/1866.

Tento odstavec 3 článku 19 státního základního zákona se ale brzy obrátil proti zájmu svých tvůrců, neboť následující doba udivovala liberálním rakousko-uherským zákonodárstvím v oblasti školství. V budoucnosti se tvrdým oříškem pro stát nestal ani tak převratný říšský zákon č. 48 (tzv. Schule-Kirche-Gesetz) z r. 1868, který zakotvil jednak nezávislost škol na jakémkoli vlivu církve

nebo náboženského společenství, jednak státní vrchní dozor pro všechny vyučované předměty s výjimkou výuky náboženství, jako spíše říšský zákon č. 62 (tzv. Reichsvolksschulgesetz) ze 14. května 1869, kterým se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných. Tímto zákonem došlo ke zřízení veřejných, interkonfesijních, osmiletých obecných škol s vyučováním v zemském jazyku (§§ 3–16) – jejich odpůrci je též nazývali „Neuschulen" – a měšťanských škol s vyučováním v zemském jazyku, které existovaly buď jako osmileté vedle obecné školy, nebo jako tříletý vyšší stupeň obecné školy (§§ 17–19). Problematickým bodem tohoto zákona se měl ale stát jeho § 59. Zněl takto:

Kde a kdy nastává povinnosť zříditi školy, ustanoví zákonodárství zemské, spravujíc se pravidlem, že škola v každé případnosti zřízena býti má tu, kde na hodinu dokola a dle průměru pětiletého jest více než 40 dětí, které mají do školy přes půl míle cesty. (Klika 1884: 14)

Selka z okolí Plzně v tradičním kroji.

Náklady na zřízení, popř. udržování školy měla podle § 62 nést obec. Kombinace § 59 říšského zákona č. 62/1869 a čl. 19, odst. 3 říšského zákona č. 142/1867 způsobila, že ve vícejazyčných obcích bylo často nutné zřídit pro každé etnikum školu s vlastním vyučovacím jazykem, tzv. národnostní školy. To ale narazilo na odpor obcí povinných financovat školy. Daná národní většina se brzy snažila zabránit zřízení škol pro menšinu – zvaných také minoritní školy –, částečně z důvodů finančních, částečně kvůli snaze nedat v sázku moc většiny oproti menšině. V českých zemích tak došlo k četným konfliktům zejména v oblastech, kde se německé obyvatelstvo v hornických a průmyslových regionech stále více mísilo s přistěhovalými českými dělníky, jako např. v Nýřanech v západních Čechách (ke konfliktům ale došlo také v Praze na Žižkově a na Novém Městě, stejně jako v Brně, Č. Budějovicích, Třebíči a Val. Meziříčí). Školy s vyučovacím jazykem vlastního etnika byly viděny jako prostředek k udržení a zvětšení vlastního majetku, školy s jiným vyučovacím jazykem naproti tomu jako nepřátelský instrument v ruce národního protivníka.

S těmito zákony, které vlastně zákonně zakotvily ochranu menšin, došlo současně k postupnému upevnění paralelní existence dvou společenství na úkor kulturního soužití, zvláště pak v oblastech po staletí etnicky smíšených, kde byl rozšířen česko-německý bilingvismus. Tato segregace byla až do rozpadu monarchie jen posilována dalšími zákony.

Poslední léta až do roku 1918 přinesla sice českým zemím vlnu nově zřízených škol, rozvoj školství a vytvoření nových typů škol (obchodní, průmyslové, řemeslnické, hospodářské atd.), nejmenší procentuální podíl obyvatel-analfabetů v monarchii, stejně jako postupný rozvoj dívčího vzdělání, ale tyto klady byly bohužel zčásti zastíněny etnickými konflikty a dlouhotrvajícími spory, které se vlekly přes všechny instance až ke správnímu soudnímu dvoru. Ty ještě zostřila na počátku Taaffovy vlády reforma sčítání obyvatelstva, podle které se ve smyslu usnesení ministerské rady z r. 1880 měl uvádět také „obcovací jazyk", přičemž ale směl být uveden pouze jeden jazyk. Stejně tak bylo nyní třeba uvést obcovací jazyk při zápisu dětí do školy. Záhy vzniklo na obou stranách množství spolků, které se pokoušely podporovat své národní zájmy všemi dostupnými agitačními prostředky. Byly to např. r. 1880 Německý školský spolek (Deutscher Schulverein) nebo Ústřední matice školská. Tyto organizace usilovaly především ve smíšených oblastech o zřízení soukromých obecných škol, dokud zde nebyl dosažen zákonem předepsaný minimální počet žáků, který potom zavazoval stát anebo obec

k převzetí školy. Přes všechny negativní následky se držely tohoto zákona až do rozpadu monarchie Čechy a Slezsko. Pouze moravskému zemskému sněmu se zemským zákonem č. 62/1895 podařilo prosadit úpravu pro reálky, kde se druhý zemský jazyk opět stal povinným předmětem.

Provizorním východiskem bylo rozdělení učebních předmětů na *bezpodmínečně obligátní, relativně obligátní* a *neobligátní*. Jako relativně obligátní byly označovány předměty, které mohli rodiče pro své děti volit (potom se staly obligátními). Druhý zemský jazyk bylo možno vyučovat jen jako relativně obligátní předmět, přičemž pro Čechy platila zvláštní úprava podle výnosu ministerstva školství č. 606/1868. Zatímco normálně byly všechny známky z relativně obligátního předmětu započítány do konečné známky, smělo se tak v případě češtiny stát jen se známkou dobrou.

5. Jazyková skutečnost v českém školství na příkladu německého a českého gymnázia v Plzni

Nyní chceme na reprezentativním příkladu obou nejstarších plzeňských škol ukázat, do jaké míry byla zákonná nařízení uváděna do praxe. Abychom zbytečně nekomplikovali jasné vývojové linie změnami jmen škol, budeme je pro jednoduchost označovat jako německé a české gymnázium, přestože obě zařízení toto etnické rozdělení v této formě nerozlišovala od počátku. Teprve v čase stupňující se národní polarizace dokumentovaly školy svou „etnickou příslušnost" i v názvu, a to od roku 1883 české gymnázium a od roku 1890 i gymnázium německé.

Typologický výzkum jazykového vývoje na školách ukazuje nejdříve jen zatlačení sociálně níže postavené češtiny sociálně vyšší němčinou v souladu se zákonnými ustanoveními, přičemž je nápadná rychlá shoda mezi novou právní situací a jazykovou skutečností na školách. Zatlačení češtiny dosahuje svého vrcholu v letech 1779–1816 úplnou substitucí češtiny němčinou, trvá ale také po znovuzavedení výuky češtiny r. 1817. Teprve v průběhu 60. let 19. století dochází i ve školství k rozšíření češtiny a k živému bilingvismu. Bilingvismus však musí být podle nových jazykových zákonů odbourán. Čeština potom již neupadá zpět do role sociálně dominovaného jazyka, ale vytvářejí se přísně segregované typy škol, na kterých vždy jeden jazyk substituuje druhý. Jak se ukazuje jazyková skutečnost na obou typech škol v detailu?

V r. 1776 zřídila vláda zmíněné německé gymnázium, jehož vedení přináleželo řádu dominikánů. Po zrušení dominikánského kláštera v Plzni (1786)

převzal správu řád premonstrátů z Teplé a takový byl stav až do r. 1918. Za zmínku stojí, že v rámci jednání o založení gymnázia žádalo město vládu o zřízení českého gymnázia. Josef II. to odmítl (také privilegia města Plzně potvrdil jen německy). Roku 1779 se musela obec dokonce smířit s vytlačením češtiny jako učebního předmětu z gymnázia. Od roku 1817 byly na škole vyučovány česká gramatika, rétorika a styl v souladu s dekretem č. 1821 studijní dvorské komise z r. 1816. Po revoluci 1848 byly s ohledem na poměr obyvatelstva ve městě a jeho okolí vedle dosavadních tříd na tehdy ještě jediném gymnáziu vedeny i české třídy, ve kterých byly některé předměty vyučovány v češtině.

Podobné důvody vedly reprezentanty města při zřizování Obecní reálné školy a pozdější přeměně německé hlavní školy v české gymnázium k rozhodnutí zavést jako vyučovací jazyk jak němčinu, tak i češtinu. V češtině byly kromě jazyka samotného vyučovány matematika, fyzika, chemie a mechanika; ostatní předměty pak německy a česky. Město Plzeň prosazovalo tedy od poloviny 19. stol. v obou školách bilingvní typ, aby tak zvýšilo jazykovou kompetenci a tím i porozumění obou etnik.

Výnos č. 8234 c. k. místodržitelství v Praze z r. 1866 požadoval ale ve smyslu zemského zákona č. 1/1866 ukončení utrakvistického vyučování a přechod k výuce pouze v jednom jazyce. Plzeňská městská reprezentace tedy na svém zasedání 23. října 1866 rozhodla o vyhlášení češtiny vyučovacím jazykem na Obecní reálné škole, aby tak vytvořila protiváhu ke gymnáziu s oficiálním vyučovacím jazykem německým. S ohledem na německé žáky byly ale v souladu s § 5 zmíněného zákona vedeny od první do třetí třídy paralelní německé třídy. Přesto se brzy zformoval odpor části obyvatelstva, která chtěla, aby byly oba jazyky vyučovací. Protest vyvrcholil česky napsanou a 20. listopadu předanou protestní nótou, kterou podepsalo asi 200 osob, jež ale zůstala bez účinku:

My podepsaní obyvatelé plzeňští, národnosti slovanské i německé, protestujeme proti usnesení, které zástupcové městští učinili na újmu rovnoprávnosti obou národností, na odpor duchu svorného spolužití obou kmenů, na újmu všech práv, kterých jsme všichni bez rozdílu svými příspěvky na školu nabyli, na úkor pravému pokroku naší doby, a vyzýváme sl. sbor zastupitelstva městského, aby vyšší realku tak upravilo, aby vyhovovala všem požadavkům obou národností. (Částek 1888: 12–13)

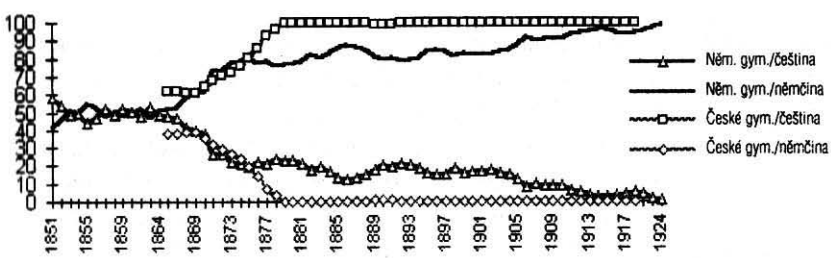
Aby se zabránilo velké nerovnováze v počtu žáků v českých a německých třídách, došlo k pokusu posílit německé třídy českými žáky. Jejich podíl ve třídě přitom kolísal mezi 10 % r. 1868/69 a 30 % od r. 1875/76. Paradoxně se

tedy mohlo stát, že čeští žáci byli na české škole vyučováni německy. Zajímavé přitom je, že podíl žáků židovského vyznání představoval v německých třídách až 45 %, zatímco čeští žáci byli téměř výlučně vyznání katolického.

Také na německém gymnáziu byla (v souladu s článkem 19, odstavcem 3 státního základního zákona z r. 1867 a se zemským zákonem č. 29/1868) němčina povinná pro všechny žáky. S ohledem na české žáky byly i zde v prvních dvou třídách vedeny paralelní třídy s výukou v češtině, avšak jen do té doby, než byla česká reálná škola ve školním roce 1871/72 přeměněna na sedmitřídní reálné gymnázium. Čtyři nižší třídy tohoto gymnázia měly zpočátku také paralelní třídy německé. Přesto se především po založení německé reálné školy r. 1873 stupňoval odchod německých žáků do nyní dvou německých středních škol. I přes narůstající posilování českými žáky byly německé třídy, co se počtu žáků týká, sotva poloviční oproti českým. V letech 1875/76 představoval poměr mezi českou a německou IV. třídou pouze 1:0,22. Na jednoho žáka v německé třídě tak připadalo 5 žáků v české třídě, přičemž sestávaly navíc německé třídy z jedné třetiny z českých žáků. Od školního roku 1875/76 byly menšinové třídy na této škole postupně zrušeny a místo nich zavedeny české gymnaziální třídy (V-VIII).

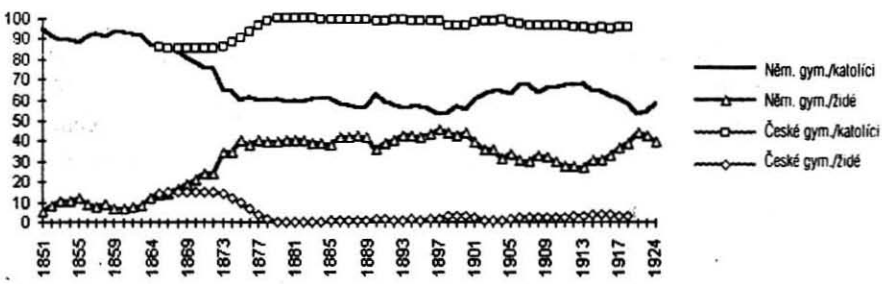
Tato přestavba byla ukončena ve školním roce 1877/78, škola se tak stala čistě českou. I po zrušení § 4 zemského zákona č. 1 z r. 1866 zůstala na škole němčina zachována jako povinný předmět až do školního roku 1885/6, až potom byla změněna na relativně obligátní. Na německém gymnáziu byla oproti tomu čeština pro české Němce již od r. 1869 pouze relativně obligátní předmět. Všechny pokusy městských úřadů napomoci živému bilingvismu na školách byly zmařeny. Pohled na procentuální rozdělení žáků podle mateřského jazyka na gymnáziích od r. 1850 to jasně znázorňuje:

Rodný jazyk jazyk žáků na gymnáziích v %

Nápadné přitom je, že české gymnázium po přeměně na školu s pouze českým vyučovacím jazykem bylo již za pouhých 10 let navštěvováno téměř výhradně dětmi s českým mateřským jazykem, přestože vedlo paralelní menšinové třídy déle než německé gymnázium. Německé gymnázium oproti tomu sice v letech 1865 až 1875 zaznamenalo také silný úbytek dětí s českým mateřským jazykem (z přibližně 50 % na asi 20 %), ale tento podíl potom s malými odchylkami zůstal až do roku 1895 konstantní. Teprve potom došlo k dalšímu pomalému poklesu počtu českých žáků. Roku 1905 jejich podíl poprvé klesl pod 10 % a do roku 1924 se dále snížil na nepatrných 1,235 %.

Náboženské vyznání žáků na gymnáziích v %

Jestliže tento vývoj srovnáme s čísly týkajícími se náboženského vyznání žáků, projeví se vzájemná souvislost mezi zvyšováním počtu žáků židovské víry na německém gymnáziu při jejich současném úbytku na českém gymnáziu a vzniku národnostních škol. Dokud tedy Češi a čeští Němci navštěvovali společně stejnou školu, byl podíl žáků židovského vyznání konstantně kolem 10 %. Teprve po rozdělení na gymnázium německé a české stoupl jejich podíl na německém gymnáziu na 30–40 %, zatímco silný židovský element na českém gymnáziu se zrušením německých tříd téměř zcela zmizel.

6. Shrnutí

Detailní studie o skutečné jazykové situaci na jiných školách v Plzni, provedené v rámci našeho výzkumu, jednoznačně ukazují, že právě prezentovaný příklad představuje pro plzeňské školství obecně charakteristický vývoj. V letech 1740–1848 je nápadná rychlá shoda, kterou byly místní školské úřady s to vytvořit mezi novou právní situací a jazykovou skutečností: lze z toho usuzovat na přísně organizovaný úřednický aparát, jenž dokázal bez okolků prosadit rozhodnutí vlády. Žádosti těch, kterých se změny týkaly, byly sice

vyslechnuty, ale ve skutečnosti se na ně nebral ohled.

Teprve od druhé poloviny 19. st. se množí signály, že jazykověpolitická opatření ústřední moci, která vlastně odporovala vůli většiny obyvatelstva a městských úřadů, byla prosazována jen pomalu. Městské úřady se dokonce pokusily tato opatření v některých školách obejít, neboť polarizovala etnika a ničila vývoj k živému bilingvismu, který v plzeňském školství od r. 1850 již značně pokročil.

Školy s českým vyučovacím jazykem byly brzy po r. 1870 navštěvovány téměř výlučně žáky s českým mateřským jazykem. Došlo to tak daleko, že čeští Němci se českým školám vyhýbali dokonce i tehdy, když byly jediné svého druhu a v okolí neexistovala žádná adekvátní škola německá. Německé školy naproti tomu sice v letech 1865 až 1875 zaznamenaly silný úbytek dětí s českým mateřským jazykem z přibližně 50 % na asi 20 %, ale tento stav zůstal až do konce 19. stol. relativně konstantní, neboť německé vzdělání otvíralo dobré a široké pracovní perspektivy jak v monarchii, tak i v sousedním Německu. To vedlo i v Plzni k často připomínanému klesajícímu ovládání jazyků Evropy od východu na západ: Slované a Maďaři uměli lépe německy než Němci jejich jazyky. Na konci století již bylo české školství natolik rozvinuto, že se atraktivita německého školství a vzdělání stále snižovala. Teprve tehdy došlo k dalšímu pomalému poklesu podílu českých žáků na německých školách (které byly stále více zatlačovány do role enklávy) až na méně než 2 % v roce 1924. Segregace byla dokončena.

Jestliže srovnáváme tento vývoj s čísly týkajícími se náboženského vyznání, je z jejich procentuálního rozdělení jasná souvislost mezi přibýváním dětí židovského vyznání na školách s německým vyučovacím jazykem a jejich současným úbytkem na školách českých. Dokud byly podporovány typy škol, které stejnou měrou zohledňovaly obě etnika a jazyky, byl podíl žáků židovského vyznání v porovnání s katolíky konstantně kolem 10 %. Teprve po rozdělení na školy s německým a s českým vyučovacím jazykem se jejich podíl v německých školách zvýšil na 30–50 %, zatímco židovský element se zrušením německých tříd na českých školách téměř zcela zmizel a rozšířil tak konflikt na jazykové úrovni ještě o náboženské komponenty. Německé etnikum vděčilo za svou sílu z nemalé části židovskému obyvatelstvu Plzně. Zde se ukazuje paralela k výzkumům pražského školství, kde židovská skupina obyvatelstva zůstala věrná německému vzdělávacímu systému i poté, co se začala při sčítání lidu již počešťovat.

Jazykové zákony, které vlastně měly domnělou nerovnováhu mezi češtinou a němčinou v mnoha oblastech odstranit a předem zabránit eventuálním konfliktům, tak v Plzni teprve vyvolaly a posílily konfliktní dynamiku v jazykové skutečnosti. Jazykověpolitická nařízení byla na jedné straně prospěšná pro zřízení četných škol s českým vyučovacím jazykem a pro rychlejší propracování češtiny, které se projevilo ve skutečné inflaci učebnic pro výuku češtiny v druhé polovině 19. stol. Na druhé straně tvořil tento vývoj právě ve spojení se striktním prosazováním tzv. zákazu nucení k jazyku základ pro segregaci na školách s výlučně českým, popř. německým jazykem, které se pak jako národnostní školy snadno staly hříčkou sílícího a také politicky se formujícího nacionalistického hnutí. Když se vláda začala tímto problémem zabývat, bylo pro vyrovnání etnik již pozdě. Většina viděla pouze to, co je zdánlivě dělilo, a zapomněla na to, co je spojovalo: společnou vlast.

7. Bibliografie

Aracil, L. *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle.* Nancy, 1965.

Bernatzik, E. (ed.) *Das österreichische Nationalitätenrecht.* (= Sonder-Abdruck aus des Verfassers österreichischen Verfassungsgesetzen). Wien, 1917.

Burger, H. *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867-1918.* (= Studien zur Geschichte des österreichischen Monarchie 26). Wien, 1995.

Sprachgerechtigkeit als Problem der Bürokratie. Der Fall Nürschan. In Slawinski, I., a Strelka, J. (ed.) *Viribus Unitis: Österreichs Wissenschaft und Kultur im Ausland. Impulse und Wechselwirkungen.* Bern aj., 1996, s. 77–89.

Bůžek, V. Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit. *Österreichische Osthefte*, 1993, roč. 35, s. 577–592.

Částek, F. Chronik der Communal-Oberrealschule zu Pilsen. In *Erster Jahres-Bericht der Communal-Ober-Realschule in Pilsen. Am Schlusse des Schuljahres 1865*, s. 3–23.

Dějiny c. k. českého státního vyššího realného gymnasia v Plzni. In *Roční zpráva vyššího realného gymnasia v Plzni 1888*, s. 3–32.

Č-G. *Zpráva c. k. české střední školy a c. k. české státní školy realné v Plzni.* Plzeň, 1889–1891.

Výroční zpráva c. k. českého státního vyššího gymnasia v Plzni. Plzeň, 1892–1905.

Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia v Plzni. Plzeň, 1906–1913.

Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia s pobočkami reálně gymnasijními v Plzni. Plzeň, 1914–1916.

Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia s oddělením reálně gymnasijním v Plzni. Plzeň, 1917–1918.

Com-RS. *Jahresbericht der Communal-Ober-Realschule in Pilsen.* 1865. Pilsen, 1865

Druhá zpráva obecní vyšší realní školy v Plzni za školní léta 1865/66-1868/69. Plzeň, 1869.

Č-RG. *Roční zpráva vyššího realného gymnasia v Plzni.* Plzeň, 1870–1882.

Roční zpráva c. k. českého státního vyššího realného gymnasia v Plzni. Plzeň, 1883–1888.

D-G. *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen.* Pilsen, 1850–1868.

Programm des k. k. Gymnasiums zu Pilsen. Pilsen, 1870–1874.

Programm des k. k. Obergymnasiums zu Pilsen in Böhmen. Pilsen, 1874–1889.

Programm des k. k. deutschen Obergymnasiums zu Pilsen in Böhmen. Pilsen, 1890–1892.

Jahresbericht des k. k. deutschen Staatsgymnasiums zu Pilsen (in Böhmen). Pilsen, 1893–1924.

Dlabač, B. J. *Krátké vypsaní českého království pro pouze českou školní mládež.* Praha, 1818.

Drabek, A. M. Die Frage der Unterrichtssprache im Königreich Böhmen im Zeitalter der Aufklärung. *Österreichische Osthefte*, 1996, roč. 38, s. 329–355.

Ferguson, C. A. Diglossia. *Word*, 1959, roč. 15, s. 325–340.

Ficker, A. *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlass der Weltausstellung 1873. I: Geschichte, Organisation und Statistik des österreichichen Unterrichtswesens.* Wien, 1873.

Fischel, A. (ed.) *Das österreichische Sprachenrecht.* 2. vyd. Brünn, 1910.

Frommelt, K. *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1848–1859.* (= Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 1). Graz; Köln, 1963.

Goebl, H. Die altösterreichische Sprachenvielfalt und -politik als Modellfall von heute und morgen. In *Lingua e politica: la politica linguistica* [...] *e la sua attualità.* Vienna, 1997, s. 103–121.

Havránek, J. Das Prager Bildungswesen im Zeitalter nationaler und ethnischer Konflikte 1875 bis 1925. In Melinz, G., a Zimmermann, S. (ed.) *Wien – Prag – Budapest: Blütezeit der Habsburgermetropolen; Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte (1867–1918).* Wien, 1996, s. 185–200.

Hegner, T. *Biostatické poměry v Plzni v roce 1905–1907.* (= Zvláštní otisk z Časopisu lékařův českých). Pilsen, 1908.

Jelínek, J. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918.* (= Zprávy výzkumného ústavu pedagogického 11). 2. vyd. Praha, 1972.

[Kausch, J. J.] *Ausführliche Nachrichten über Böhmen: vom Verfasser der Nachrichten über Polen.* Grätz, 1794.

Klika, J. *Škola obecná v nejdůležitějších zákonech a nařízeních. Sbírka nejdůležitějších zákonů říšských a zemských, ustanovení ministerských a vynesení c. k. zemské rady školní u věcech obecného školství, vydaných do m. června r. 1883, již ku prospěchu kandidátův učitelských a učitelů vůbec.* (= Bibliotéka paed. 102). 2. vyd. Praha, 1884.

Škola obecná. Obraz rozvoje našeho školství obecného v roce 1883 jak se jeví v ustanoveních zákonitých ve školské statistice a literatuře i ve spolkovém životě učitelstva československého. (= Bibliotéka paed. 110). Praha, 1885.

Kopetzký, M. [recte A. W.] *Uiber die günstigen Verhältnisse der k. Kreisstadt Pilsen im*

Königreiche Böhmen. Vermehrte Auflage. Prag, 1834.

Kopta, F. Padesát let středního školství v Čechách. Statistický příspěvek k dějinám středního školství v Čechách za panování jeho veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. In *Dvacátá čtvrtá výroční zpráva c. k. real. a vyš. gymnasia státního ve král. věnném městě Novém Bydžově za školní rok 1897–98.* Plzeň, 1898, s. 1–10.

Newerkla, S. M. *Tschechischlehrbücher auf dem Gebiet des heutigen Österreich seit der Thronbesteigung Maria Theresias (1740) bis zum Ende der Vormärzzeit (1848).* Wien, 1996.

Císař František Josef I.

Diglossie im Schulwesen in Böhmen nach 1848. *Acta Universitatis Purkynianae 35. Slavogermanica VIII.* Ústí nad Labem/Aussig an der Elbe, 1998, s. 167–199.

Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918. (= Dissertationen der Universität Wien 61). Wien, 1999.

Počátky institucionalizované výuky češtiny v rakouské monarchii v druhé polovině 18. století. In Petrbok, V., Lunga, R., a Tydlitát, J. (ed.). *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou.* Boskovice, 1999, s. 122–149.

2. ‚Bausteine und Lehrstücke' zur Geschichte der Universitäten und Hochschulen. 3. 1. Aufklärungsbestrebungen und Staatsinteressen (1740–1848). 3. 2. Das Ringen um den Verfassungsstaat und um die Freiheit der Bildung im monarchistischen Vielvölkerstaat (1848–1918). In Oswald, F. *Theorie der Schule: Einführung in die Bildungssoziologie. Skriptum zur Lehrveranstaltung.* Wien, 2000, s. 26–62.

Šafránek, J. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1764–1895: příspěvek k dějinám českého vyučování. Připojeny dvě mapy.* Praha, 1897.

Za českou osvětu: obrázky z dějin českého školství středního. Praha, 1898.

Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862–1848. (= Novočeská bibliotéka 33/1. [recte 41/1.] = Spisy musejní 175). Praha, 1913.

Školy české. [...] *II. svazek r. 1848–1913.* (= Novočeská bibl. 33/2. [recte 41/2.] = Spisy musejní 183). Praha, 1918.

Slapnicka, H. Die Sprache des österreichischen Reichsgesetzblattes. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1974, roč. 23, s. 440–454.

Stourzh, G. *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918.* Wien, 1985.

Strakosch-Grassmann, G. *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens.* Wien, 1905.

Woerl, L. (ed.). *Illustrierter Führer durch Pilsen und Umgebung nebst Ausflügen in den nördlichen Böhmerwald (Eisenstein und Umgebung).* (= Woerl's Reisehandbücher 59). 4. vyd. Leipzig, 1911.

Stefan Michael Newerkla

Obsah

225 LET

Čeští bohemisté ve Vídni: kdo je kdo (ok) 208
Konference o 225. výročí založení vídeňské bohemistiky:
beseda u hranatého stolu (ok) 214
Ukázky:
a) Ve Vídni v české novinárně...
(z redakční korespondence J. N. N. Hromatka) (Václav Petrbok) 224
b) A. V. Šembera (vybral a uvedl ok) 228
c) Když se řekne „vídeňský/á/é"... (SSJČ) 232

ČEŠTINA V MOCNÁŘSTVÍ

Odvrácená tvář habsburských jazykových zákonů
v Čechách (Stefan Michael Newerkla) 233

Z KRUHU PŘÁTEL ČESKÉHO JAZYKA

V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby (Ivan Lutterer) 254
„V polemickém zapálení" (vybral ok) 262

RECENZE

Slavnost rakousko-české diachronní
sociolingvistiky (Václav Petrbok) 266
Bohemista čte knihu vídeňského slavisty (Ondřej Koupil) 270
Česká bible Hlaholská (Eva Hrachovinová) 272
Druhý rychnovský sborník (Ondřej Koupil) 273
Indoevropané v pravlasti aneb
Renomovaný filozof v pasti (Jiří Rejzek) 275
„To neřekla moja babička" (ok) 277

VZPOMÍNKA

Odcházela lipovou alejí (malá a velice osobní vzpomínka
na doc. Hanu Hrdličkovou [1937–2000]) (Eva Beránková) 280

O autorech (2000) 282